

VÁMOS HANNA
PHAEDRUS ÉS ROMULUS
MESÉK KÉTFÉLE SZEREPOSZTÁSBAN

Az antikvitásban Aisópost tekintették a tanító célzatú állatmese megteremtőjének, ezért neve összekapcsolódott az állatmese fogalmával, és annak állandó jelzőjévé vált. Az aesopusi állatmese legfőbb jellemzője, hogy benne emberi tulajdonságokkal felruházott állatok szerepelnek. A szereplők dialógusából, konfliktusából megfogalmazódik egy általános életbölcsség, morális tanítás, mely a mese elején (*promythion*) vagy a végén (*epimythion*) foglal helyet. A tanítás, a morális életbölcsség megfogalmazása az állatmese elsődleges funkciója. Az állatszereplők viselkedése, tulajdonsága is ezt a célt szolgálja, hiszen az állatok olyan tulajdonságokkal rendelkeznek, melyek egyes embertípusokat jelölnek.

A szakirodalom szerint¹ az egyes állatok általában egy jól körülhatárolt emberi tulajdonságot jelenítenek meg. A róka például ravasz, a farkas kegyetlen, a nyúl félénk. A mesékben nincs jellemfejlődés, az állatok statikus tulajdonságokkal rendelkeznek. Szintén nem jellemző az állatmesére az árnyalt jellemábrázolás, a szereplők által megjelenített tulajdonságok rendszerint feketék vagy fehérek. Az egyes mesék hagyományozódása során ezek a tulajdonságok állandónak bizonyulnak, nemigen változnak meg. Változásról csak abban az értelemben beszélhetünk, hogy az egyes mesegyűjtemények anyaga különbözik. Bizonyos mesék kikerülnek a korábbi anyagból, más mesék pedig gazdagíthatják az új gyűjteményt. Ha tehát arra vagyunk kíváncsiak, hogyan változik meg az aesopusi mese morális tanítása, teljes mesegyűjtemények szereplőiről kell beszélünk.

Ebben a dolgozatban arra teszünk kísérletet, hogy két, egymáshoz viszonylag közel álló mesegyűjtemény anyagát összevessük. Az egyik Phaedrus öt könyvből álló gyűjteménye, a másik pedig az ún. *Romulus-gyűjtemény*.

Phaedrus a Kr.u. 1. században írta meg öt könyvből álló verses mesegyűjteményét, mellyel irodalmi műfajjá tette az állatmesét a rómaiak számára. A meséket görögből fordította, és a prózai görög szöveget verses formában ültette át latinra. Meséi igen egyenetlenül oszlanak meg az egyes könyvek között, ebből arra szoktak következtetni, hogy gyűjteménye nem maradt ránk eredeti formájában és terjedelmében. A fennmaradt kódexek mellett az ún. *Appendix Perottina* tartalmaz további harminc mesét, melyeket azonban nem tudunk beilleszteni a gyűjteménybe, hiszen nem tudjuk, mely könyvekben és milyen sorrendben szerepeltek. Az *Appendix Perottinán* kívül további Phaedrus-meséket lehet rekonstruálni a különböző prózai parafrázisokból,² ezek egyike a *Romulus-gyűjtemény*.

Az ókor végén Phaedrus még ismert szerző volt, és az akkor még teljes gyűjteményt többször lemásolták. A másolás során keletkezett egy olyan változat, melyben már nem sorokban, hanem prózaszerűen írták le Phaedrus meséit (*Phaedrus solutus*). Ebből később több prózai parafrázis-gyűjtemény alakult ki (pl. *Aesopus ad Rufum*), melyek viszont már csak nyomokban őrizték a iambikus

¹ Lényegében ezt a definíciót tekinti érvényesnek Blänsdorf, amikor az állatmese struktúráját felvázolja. Jürgen Blänsdorf: *Lecture pédagogique-morale-politique? Problèmes herméneutiques des fables de Phèdre*. REL 78 (2000) 118–138.

² Erről l. bővebben: Carl Magnus Zander: *De generibus et libris paraphrasium Phaedrianarum*. Lund 1897; Carl Magnus Zander: *Phaedrus solutus vel Phaedri fabulae novae* XXX. Lund 1921; Francisco Rodríguez Adrados: *History of the Graeco-Latin Fable. I–III*. Leiden 1999–2003. II. 551–558.; John Henderson: *Phaedrus' Fables: the Original Corpus*. Mnemosyne 52 (1999) 308–329.

lűktetést. Ezekből a parafrázisokból aztán önálló gyűjtemények születtek, mint például az 5. században keletkezett *Romulus-gyűjtemény*. Az önálló mesegyűjtemények a phaedrusi anyag mellett egyéb forrásokat is használhatnak, más meséket is beemelhetnek a sorozatba.

Így jár el a *Romulus-gyűjtemény* szerzője is, a meglévő anyaghoz (*Aesopus ad Rufum*) további, különböző forrásokból származó meséket illeszt. A corpus végére Pseudo-Dositheus-meséket helyez, a gyűjtemény különböző pontjain pedig egyéb hellenisztikus forrásokból származó mesék bukkannak fel.³ A *Romulus-gyűjtemény* mindezek mellett főleg Phaedrustól származó meséket tartalmaz. Legnagyobb részében híven követi a phaedrusi meséket, így érdemes a gyűjteményt fő forrásával összevetni.

A *Romulus-gyűjtemény* szintén nem maradt ránk eredeti formájában. A gyűjtemény különböző szövegcsaládokra oszlik, melyek egymással is kontaminálódva bonyolult sztemmát alkotnak.⁴ A *Romulus*-corpus leghívebb leszármazottjának a szakirodalom általában a *recensio gallicana*t tekinti. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy *recensio gallicana* alatt nem a Georg Thiele⁵ által 1910-ben kiadott 98 mesét értjük, hanem egy 81 meséből álló, négy könyvre osztott mesesorozatot. Ugyanis Thiele a *Romulus-gyűjtemény* részének tekinti az Ademar-kódex összes meséjét is. Joggal kifogásolja ezt az eljárást Francisco Rodríguez Adrados,⁶ aki szerint ez a kódex nem kapcsolódik szorosan az eredeti *Romulushoz*, hiszen annak őskére, az *Aesopus ad Rufum* gyűjteményre vezethető vissza. Az Ademar-kódex 67 meséje közül tehát csak az a néhány mese tekinthető a *Romulus*-corpus részének, amelyek kontamináció útját valahogyan bekerültek ebbe a gyűjteménybe. A *recensio gallicana*t alkotó kódexek zöme tehát 81 mesét tartalmaz négy könyvre osztva.

Ez a szövegcsalád valóban közel állhat az eredeti *Romulus-gyűjtemény*hez, sok mindent megőrizhetett egykori szerkezetéből és szövegállapotából. Ezért a szakirodalomnak megfelelően mi is elsősorban a *recensio gallicana* szövegére támaszkodunk.

A két gyűjtemény összevetése egyéb problémákat is felvet. Phaedrus meséi, mint már korábban szó volt róla, nem maradtak ránk eredeti formájukban, tehát a gyűjtemény vizsgálatakor csak a megmaradt darabokra támaszkodhattunk, az öt könyvben szereplő mesékre, valamint az *Appendix Perottina* meséire. Nem vettük figyelembe azokat a meséket, melyeket a különböző prózai parafrázisokból rekonstruáltak, hiszen ezek nem pontosan adják vissza az eredeti phaedrusi megfogalmazást, így nem lehetünk biztosak abban, hogy ugyanazok az állatok szerepeltek-e Phaedrusnál is.

Phaedrus mesegyűjteménye (az *Appendix Perottinával* együtt) összesen 124 mesét tartalmaz, nem számítva ebbe a könyvek elején és végén szereplő prológusokat és epilógusokat. A 124 meséből 44 mesében nem szerepelnek állatok, ezeket tehát nem vettük bele a vizsgálatba. Így Phaedrus mesegyűjteményéből 80 mesét vontunk be a vizsgálatba. A 81 meséből álló *Romulus-gyűjtemény*ben öt olyan mese szerepel, melyekből hiányoznak az állatszereplők. Tehát a *Romulus*-corpus 76 meséje érdekel bennünket. Így a két gyűjtemény megközelítőleg ugyanannyi darabszámú mesét tartalmaz, ezért a rájuk vonatkozó statisztikai adatok könnyedén összevethetőek egymással.

A két gyűjtemény meghatározása után összeszámolhatjuk a bennük előforduló állatszereplőket. Az állatok megszámolásával kapcsolatban azonban néhány megjegyzést kell tennünk. Nem érdemes különbséget tenni a gyűjteményekben szereplő állatok eltérő megnevezései között, hiszen a túl aprólékos megközelítés elfedi a fontos tendenciákat. Nem teszünk különbséget például a *serpens*, *coluber* és *vipera* megnevezések között, hiszen ezek ugyanazt az állatot jelentik, és az elnevezések nem

³ Adrados: i. m. II. 519–530.

⁴ Erről l. bővebben: Léopold Hervieux: *Les fabulistes Latins. Depuis le siècle d'August jusqu'à la fin du moyen âge I–II.* Phèdre et ses anciens imitateurs directs et indirects. Paris 1884, 1893–1894². III–V. Paris 1894–1899; Georg Thiele: *Der illustrierte lateinische Äsop in der Handschrift des Ademar: Codex Vossianus lat. Oct. 15, f. 195–205.* Leiden 1905 (Codices graeci et latini photographice depicti 3.); Adrados: i. m. II. 516–558.

⁵ Thiele: i. m. CL–CLXXXV.

⁶ Adrados: i. m. II. 516–524.

takarnak különböző tulajdonságokat. Ugyanígy egy csoportnak tekintjük a *pullus*, *gallus*, *gallina* elnevezéssel jelölt állatokat, vagy például a *capella*, *hoedus* és *hircus* kifejezésekkel illetett csoportot. Hasonlóképpen egyetlen csoportot alkot az *aper*, *sus*, *scrofa*, *verres* és *porcellus* megnevezésekkel jelölt vaddisznó, vagy az *ovis* és *agnus* szavakkal jelölt bárány. Gyakori, hogy egy-egy mesén belül is több néven szerepel valamely állat, különösen a szamár esetében, ahol az *asinus* és az *asellus* egymás szinonimájaként jelenik meg. Természetesen nem azt állítjuk, hogy ezek az állatok mindig ugyanazt a funkciót töltik be,⁷ előfordulhat, hogy a különböző megnevezésű állatok különböző tulajdonságokat hordoznak, ám ezeket a részleteket egy statisztikai vizsgálat nem tudja értékelhetően bemutatni. Azért tekinthetjük a több névvel megjelölt állatokat azonos csoportba tartozóknak, mert az egyetlen elnevezéssel illetett állatok esetében is előfordul, hogy nem egyféle tulajdonságot hordoznak, nem egyféle funkciót töltik be. A statisztikai vizsgálat elsődleges célja, hogy a legjellemzőbb tendenciákat kimutassa, csak egy későbbi aprólékos vizsgálat tűzheti ki céljául, hogy az egyes állatfajtákon belüli funkciókülönbségekkel számot vessen.

Phaedrus gyűjteményében összesen 55-féle állat szerepel. Mivel az állatok nagy része nem egyetlenegyszer fordul elő, érdemes összeszámolni azt is, hogy külön-külön és együttvéve hányszor szerepelnek. Ha ugyanazon állat két különböző néven van megnevezve egyazon mesén belül, azt egy előfordulásnak tekintjük. Ha egyazon mesén belül például három egér szerepel, ezt természetesen három előfordulásnak számoljuk. Phaedrusnál ez az 55-féle állat összesen 157-szer jelenik meg. A Romulus-gyűjtemény esetében 51-féle állat 166 alkalommal fordul elő. Megfigyelhető, hogy a két gyűjteményben nemcsak a mesék darabszáma, hanem az állatfajták és azok előfordulásai is nagyjából azonos nagyságrendűek. Ezért a továbbiakban nem feltétlenül szükséges százalékos adatokkal kifejezni eredményeinket, támaszkodhatunk az egyes állatok előfordulásainak összehasonlítására.

Az állatszereplők összesített adatai azt a látszatot keltik, hogy a két gyűjtemény nagyfokú hasonlóságot mutat. Ez azonban nem egészen igaz. Hiszen korábban mindkét gyűjtemény anyagából kizártuk az állatszereplő nélküli meséket. Ezekből Phaedrusnál 44 van (a prologusok és epilógusok nélkül), Romulusnál pedig összesen 5 darab. Az a tény, hogy Phaedrus gyűjteményének 35,5%-a állatszereplő nélküli, Romulusnál pedig ez csak 6%, világosan mutatja, hogy a két corpus nem tekinthető teljesen egyformának. Az aesopusi mese műfaji definíciója megengedi, hogy növények, tárgyak, emberek legyenek a történet szereplői, ezt Phaedrus és Romulus is emlegeti előszavában. Phaedrus mesesorozata az adatok alapján vegyes tartalmúnak nevezhető, Romulus gyűjteménye pedig jobbra állatszereplőket mozgat.

Visszatérve az állatszereplős mesék vizsgálatához, megfigyelhetjük, hogy az állatok egy része meglehetősen sokszor, más része pedig csak egyetlen egyszer fordul elő. Mindkét esetet érdemes alaposabban is szemügyre venni.⁸

Nézzük meg először azokat az állatokat, melyek feltűnően sokszor bukkannak fel. Phaedrus meséiben a leggyakoribb hat állat a következő:

<i>canis</i>	15
<i>vulpis</i>	10
<i>ovis, agnus</i>	8
<i>asinus, asellus</i>	7
<i>lupus</i>	7
<i>aper, porcellus, sus, scrofa</i>	7

⁷ A *funkció* fogalmát abban az értelemben használjuk, ahogyan azt az orosz varázsmese kapcsán V. J. Propp kifejtette. L.: *Vlagyimir Jakovlevics Propp: A mese morfológiája*. Budapest 1975.

⁸ A statisztikai vizsgálat teljes anyagát terjedelmi okokból nem tudjuk bemutatni, így csak a legjellemzőbb tendenciák felvázolására szorítkozunk.

Csak részben hasonló ehhez az a lista, amelyet Romulus meséi alapján készíthetünk:

<i>lupus</i>	13
<i>canis</i>	12
<i>leo</i>	10
<i>vulpis</i>	9
<i>mus</i>	8
<i>asinus, asellus</i>	7
<i>ovis, agnus</i>	7

Ha megnézzük a két listát, megfigyelhetjük, hogy nagyjából ugyanazok az állatok szerepelnek a leggyakrabban. Vannak azonban sorrendbeli eltérések. Phaedrusról a *canis* szerepel a leggyakrabban, 157 előfordulásból 15-ször. Ez az állat Romulusnál is igen népszerű, a gyűjteményben összesen 12-szer jelenik meg, ezzel a lista második helyén áll. A Romulus-corpusban ezzel szemben a *lupus* áll az élen, mely Phaedrusról csak az ötödik helyen szerepel, mindössze 7-szer.

A *canis* mindkét gyűjteményben gyakori szereplő, de nem rendelkezik állandó, visszatérő, karakterisztikus tulajdonsággal. Az egyes mesékben felruházzható különféle funkciókkal, ám esetenként más és más jellemzőket hordoz. Lehet hűséges, mohó, hamis vagy önző. Ezzel szemben a *lupus* határozottabb jellem. Előfordul egyéb szerepkörben is, de leggyakrabban az *impius* és *improbus* kifejezésekkel határozható meg. Az, hogy a Romulus-gyűjteményben a kutya helyett a farkas a leggyakoribb szereplő, arra utalhat, hogy a Romulus-gyűjtemény állatmeséi stabilabb szereplőtípusokat tartalmaznak.

Hasonló a helyzet a *leo* esetében is. Ez az állat Phaedrusról csak a hetedik helyen szerepel (6 említés), Romulusnál pedig a harmadik helyen áll. Stabil szerepkör rendelhető hozzá, általában erős (*fortis*) és hatalmas (*potens*). Vagyis ismét a stabil funkciók, a jól körülhatárolható tulajdonságok irányába változott meg a mesegyűjtemény.

Nézzük meg most ugyanezt a kérdést az egyetlen egyszer szereplő állatok esetében. Phaedrusról összesen 55-féle állattal találkozhatunk, ebből 27-féle állat (az összes állatféle 50%-a) csak egyszer jelenik meg. Romulus gyűjteményében ez az arány megváltozik. Nála összesen 51-féle állat fordul elő, ebből mindössze 18 állat (a nála szereplő állatfajták 35%-a) csak egyetlenegyszer. Nehéz megítélni, hogy mi számít egyszeri, egyedi előfordulásnak. Korábban éppen ezeknek az eseteknek a számát csökkentettük azzal, hogy bizonyos megnevezéseket szinonimáknak tekintettünk (pl. *sus* = *scrofa*). Az egyszer szereplő állatok sokszor egy adott tulajdonság egyedi megjelenítői, esetenként felcserélhetőek egymással. Például a prédaállat szerepét Phaedrusról egyaránt betölti az egyszer szereplő *passer* vagy a szintén egyszer megjelenő *columba*. Helyettük az esetek egy részében nyugodtan állhatna másféle állat, például *rana* vagy *lepus*.

Az egyszer előforduló állatfajták arányszámának megváltozása (50%-ról 35%-ra) arra utalhat, hogy a Romulus-corpus karakterisztikusabb, inkább a többször szereplő állatok jellemzőek a gyűjteményre.

Hiba lenne azonban egyenlőségjelet tenni a gyakori előfordulás és a határozott jellemvonás közé. Egyfelől a gyakori állatok között is találunk olyat, amelyik különféle tulajdonságokkal rendelkezik (pl. *canis*), másfelől a ritkán szereplő állatok olykor határozott, egyedi funkciót jelenítenek meg. Ilyen például a Romulusnál egyszer megjelenő *graculus*, vagy a kétszer előforduló *vespertilio*, vagy a Phaedrusról szintén kétszer megtalálható *feles*. A speciális tulajdonságok ábrázolásához esetenként speciális állatfajta van szükség, például a *vespertilio* külső megjelenésében is jól kifejezi a kétszínűséget, mely a mesékben az ő tulajdonságaként jelenik meg. Szintén speciális a *feles*, mely mindkét esetben *bilinguis* és *fraudator*.

Arra is van példa, hogy az eddig nem tárgyalt, háromszor-négyszer előforduló állatok is határozott tulajdonságokkal jellemezhetőek. Például a három alkalommal megjelenő *musca* mindannyiszor a szemtelen, bosszantó légy szerepét tölti be. Vagy a szintén háromszor szereplő

accipiter mindig ragadozó állatként jelenik meg. Ugyanígy a *rana* is tipikus tulajdonsággal rendelkezik, szinte mindig békák seregéről esik szó, akik félősek, gyávák és kicsik.

A statisztikai adatok áttekintése után összefoglalhatjuk a tapasztaltakat. Noha a *Romulus-gyűjtemény* legnagyobb része Phaedrus meséiből származik, a két gyűjtemény szereplőhasználatát érzékelhetően eltér. Ezt csak részben magyarázza, hogy a mindkét gyűjteményben meglévő mesékben lecserélődnek a szereplők. Ilyen ritka eset például, amikor a Phaedrusnál szereplő *lepus* helyére szövegromlás folytán *lupus* kerül, vagy amikor az *Equus et aper* című mesében az *aper* helyett *cervus* szerepel. A Romulus-corpus inkább azért változik meg Phaedrushoz képest, mert a gyűjtemény összeállítója meséket hagy el, illetve újabb meséket illeszt a meglévő anyagba.

A számszerű adatok azt mutatják, hogy a *Romulus-gyűjtemény* határozott irányban változik meg. A phaedrusi tanmese tágabb értelmű, míg a romulusi állatmese szűkebben értelmezhető műfaj. Erre mutat az állatszereplő nélküli mesék számának jelentős csökkenése, a leggyakrabban előforduló állatok határozottabban kirajzolódó jelleme, valamint a csak egyszer előforduló állatok számának visszaesése. Úgy tűnik, mintha a romulusi mese közelebb állna ahhoz a definícióhoz, amit például Blänsdorf alkalmaz.⁹ Az állatszereplőket mozgató, határozott jellemeket megjelenítő állatmese inkább Romulusra jellemző, mint Phaedrusra.

Mindez természetesen sokkal pontosabban tárgyalható a szereplők funkciójának vizsgálatával. Fontosabb az állatszereplők funkciója, mint a megnevezése vagy a mesékben felbukkanó néhány szavas jellemzés. Például a prédaállat szerepköre beszédesebb, mint a *lepus* vagy a *columba* állatnév, és többet mond, mint az, hogy gyáva vagy félénk. A gyűjtemények ilyen, funkciókon alapuló összehasonlítása csak úgy végezhető el, ha az egyes meséket egyesével értelmezzük, és szereplőit kategóriákba soroljuk.¹⁰

VÁMOS HANNA
Szegedi Tudományegyetem
Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
E-mail: vamos.hanna@gmail.com

⁹ Blänsdorf: i. m. 118–138.

¹⁰ Nem olyan katalógusra gondolunk, mint Perry vagy Chambry felsorolása, hanem az aesopusi meseanyag szisztematikus áttekintésére, amilyen például Adrados monográfiájának III. kötete.